

‘Welkom in de ratrace’

Over de dwang van de Cito-toets

Inleiding

In de week van 9 tot 14 februari 2004 stond op de voorpagina's van de landelijke dagbladen in Nederland een grote foto waarop schoolkinderen te zien waren, gebogen over de Cito-toets. De start van de Eindtoets basisonderwijs, zoals de Cito-toets officieel heet, is belangrijk nieuws geworden, waaraan de laatste jaren in de pers uitvoerig aandacht wordt besteed. Dit levert mooie plaatjes op van leuk uitziende kinderen die ernstig aan het werk zijn, gewapend met frisdrank, snoep en hun lievelingsknuffel. De koppen die de foto's begeleidden benadrukten allemaal net iets anders. Het *Algemeen Dagblad* plaatste bij een foto van een jongen die op zijn tafeltje een beer met foto van zijn recent overleden vader had gezet, de kop 'Papa kijkt mee bij Cito-toets', het opschrift bij de foto in het *NRC Handelsblad* luidde 'Geen Cito-toets voor wie het toch niet snapt', een bijschrift dat geen betrekking had op de foto van een schoolklas bezig met de toets. Het *Parool* plaatste een foto van een jongen, met als kop 'Jonathan gaat voor 550', *De Telegraaf* zette bij de foto van een aantal geconcentreerd werkende leerlingen 'Zwoegen op de Cito-toets', *de Volkskrant* gaf een soortgelijke foto de zakelijke kop mee: 'Tweehonderd vragen in drie dagen'. Alleen *Trouw* plaatste geen foto maar een tekening met het bijschrift 'Stoeien met de Cito-toets'. De berichten bevatten informatie over aantallen scholen en aantallen leerlingen die meededen aan de toets, de vakken die getoetst werden, het aantal vragen dat de kinderen moesten beantwoorden en de betekenis van de toets, in de dagen daarop gevolgd door artikelen, interviews, opinies, commentaren en brieven. Sommige kranten hadden ook al in de weken voorafgaand aan de Cito-toets aandacht aan dit onderwerp besteed en bleven er ook in de daaropvolgende week nog over schrijven. De berichtgeving eindigde op 9 maart met de uitslagen.

Het feit dat de Cito-toets voorpaginanieuws is geworden, zegt iets over het belang dat tegenwoordig aan de toets wordt gehecht. Tien jaar geleden kreeg het begin van de Cito-toets nog nauwelijks aandacht; alleen in *de Volkskrant*

was er toen iets over te lezen. Wat is er in de tussenliggende periode gebeurd dat redacties ertoe heeft gebracht uitgebreid over de toets te berichten en hier zelfs hoofdartikelen aan te wijden? Waarom zouden lezers geïnteresseerd zijn in de wederwaardigheden van twaalfjarige kinderen die een toets maken? Het antwoord op deze vragen zal ik in dit stuk proberen te geven. Centraal staat de rol die de toets is gaan spelen in de overgang van de basisschool naar het voortgezet onderwijs. Dit is een cruciaal moment in de schoolloopbaan van kinderen, dat van zwaarwegend belang is voor hun toekomstkansen. Ouders, en zeker krantenlezende ouders weten dat. Zij weten ook dat het selectieproces, dat overigens niet alleen aan het eind van de basisschool maar van begin tot eind in het onderwijs plaatsvindt, winnaars en verliezers kent. De onzekerheid tot welk schooltype hun kind zal worden toegelaten, en het idee dat de uitslag van de Cito-toets daarin van doorslaggevende betekenis kan zijn, kan verklaren dat dit onderwerp op grote belangstelling kan rekenen.

Dit artikel is gebaseerd op de berichtgeving over de Cito-toets in de landelijke pers in het voorjaar van 2004. Ik heb alle artikelen, groot en klein, die tussen begin februari en eind maart 2004 in het *Algemeen Dagblad*, *NRC Handelsblad*, *Trouw*, *de Volkskrant* en *Het Parool* over dit onderwerp zijn verschenen, geanalyseerd. In de kranten komen, naast de journalisten, ouders, leerkrachten, kinderen en deskundigen aan het woord. Via de verhalen van deze verschillende ‘partijen’ worden de twee thema’s aan de orde gesteld die in het debat over het belang van de toets voortdurend de boventoon voeren: de selectiefunctie van de toets en het gebruik ervan om scholen te beoordelen. In beide opzichten is de Cito-toets omstreden. Over waarde van de toets voor het vaststellen van de capaciteiten van kinderen zijn de meningen verdeeld en over het gebruik van de uitslagen voor de beoordeling van scholen bestaat eveneens grote onenigheid. Al die oordelen komen direct of zijdelings in de kranten aan de orde.

Selectie in historisch perspectief

Het Nederlandse onderwijssysteem kenmerkt zich door een vroegtijdige uitsplitsing van kinderen over verschillende niveaus. Direct na de basisschool vindt de eerste schifting plaats: kinderen worden geschikt geacht voor gymnasium, vwo of havo of doorverwezen naar een van de niveaus van het vmbo. Tot ver in de twintigste eeuw was een dergelijke selectie expliciet gebaseerd op de klassenpositie van de ouders. Met Thorbeckes onderwijswetten waren nieuwe typen scholen voor middelbaar onderwijs gecreëerd die bedoeld waren voor

verschillende maatschappelijke standen: het gymnasium voor de intellectuele elite, de HBS en wat later de MMS en de Handelsschool voor kinderen uit de burgerij.¹ Voor kinderen uit de lagere klassen was de lagere school doorgaans eindonderwijs, maar in de twintigste eeuw gingen ook zij steeds vaker naar een vervolgopleiding, zoals de (m)ulo, de ambachtsschool en de huishoudschool.

Thorbecke was een tegenstander geweest van toelatingsexamen voor de middelbare school: 'geen toelatingsexamens, geen overgangsexamens' was zijn devies. Ouders moesten vrij zijn het onderwijsniveau voor hun kinderen te kiezen dat paste bij hun stand. Uit de grote niveauverschillen tussen de leerlingen bleek dat de onmiddellijke weerstand die hiertegen had bestaan niet ongegrond was en in 1873 werd een toelatingsexamen verplicht voor de HBS, in 1876 ook voor het gymnasium. Middelbare scholen mochten de aard van deze examens zelf bepalen, maar deze vertoonden in de praktijk grote uniformiteit. Examen werd afgenomen in Nederlandse taal, rekenen, geschiedenis, aardrijkskunde en Frans (Bartels 1963). Al spoedig bleek echter dat ondanks deze toelatingsexamens een groot deel van de leerlingen de eindstreep niet haalde. De kans op zittenblijven was in de eerste klas zo'n dertig procent, maar ook in elk van de volgende leerjaren bleef gemiddeld ongeveer een vijfde van de leerlingen zitten, zodat slechts een minderheid zonder doubleren de eindstreep bereikte, en ongeveer de helft daar nooit aankwam. De twijfelachtige selectiefunctie van het toelatingsexamen deed het idee postvatten dat meer waarde moest worden gehecht aan de 'verklaring van het hoofd der school' over de geschiktheid van een kind voor het middelbaar onderwijs. In 1902 werd aan de middelbare scholen de bevoegdheid gegeven om alleen op deze verklaring af te gaan en geen toelatingsexamen af te nemen (Bartels 1963), maar niet veel scholen maakten van die mogelijkheid gebruik. In de Lager Onderwijswet van 1920 werd deze mogelijkheid echter een verplichting. Als het hoofd van de lagere school een positieve verklaring van geschiktheid aflegde, was een toelatingsexamen niet toegestaan. Frans verdween überhaupt uit de toelatingsexamen. Deze regeling leidde tot veel weerstand en heftige discussies over de gebrekkige aansluiting tussen lagere en middelbare school (Révész 1926; 1927; Kohnstamm 1929; Luning Prak 1932; Bolkestein e.a 1935). Tegemoetkomend aan de roep om een betere selectie werd in 1928 bij Koninklijk Besluit het toelatingsexamen weer in ere hersteld, al werd dit woord vermeden door over 'toelatingsonderzoek' te spreken.

1 Officieel behoorde het gymnasium tot het hoger onderwijs, HBS, MMS en Handelsschool tot het middelbaar onderwijs en de mulo tot het lager onderwijs.

Maar dit kon niet verhinderen dat ook in de decennia daarna de aantallen zittenblijvers en uitvallers hoog bleven. Het toelatingsexamen bleek weinig effectief in het 'uitzeven' van ongeschikte leerlingen. Hierdoor kwam opnieuw de vraag op of de verklaring voor zittenblijven en schooluitval wel in de selectie gezocht moest worden. Volgens sommigen voldeed het toelatingsexamen niet omdat op de lagere school intensief werd getraind op het maken van oude examenopgaven, waardoor het examen minder op inzicht en geschiktheid dan op parate kennis selecteerde. Maar volgens anderen lagen de problemen niet bij de selectie maar in het beoordelingssysteem van leerkrachten die altijd een zeker percentage onvoldoendes gaven. En volgens weer anderen schortte er van alles aan het curriculum van de middelbare school dat niet aansloot bij aanvankelijk geschikt geachte leerlingen (Révész 1927; Brouwer 1951). In elk geval werd gezocht naar nieuwe middelen om tot een betere aansluiting tussen lager en middelbaar onderwijs te geraken; hier en daar werd geëxperimenteerd met een zogenaamde 'determineerklas', de voorloper van de brugklas.

De discussies over de moeizame aansluiting tussen het lager en het middelbaar onderwijs en de rol van het toelatingsexamen daarbij gingen tot in de jaren vijftig voorbij aan het feit dat dit probleem slechts gold voor een fractie van alle leerlingen die het lager onderwijs verlieten, namelijk alleen voor degenen die voorbestemd waren voor het middelbaar onderwijs. Alleen zij werden op de lagere school voorbereid op het toelatingsonderzoek. Sommigen van hen gingen naar zogenaamde opleidingsscholen die uitgebreidere leerstof aanboden, sommigen gingen op gewone lagere scholen naar een speciale opleidingsklas of kregen in een klein groepje afzonderlijk les om hen te trainen voor het toelatingsexamen. Het was duidelijk dat de sociale achtergrond van de kinderen die hiervoor werden uitgekozen een belangrijke rol speelde. Middelbaar onderwijs was nog altijd vooral het privilege van de hogere en middenklassen. Voor kinderen uit de lagere klassen die 'goed konden leren' was de mulo bestemd en daar was geen toelatingsexamen en dus geen extra voorbereiding voor nodig.

De bezorgdheid over de te weinig strenge selectie voor de middelbare school sloeg vanaf begin jaren zestig om in een andersoortige bezorgdheid, namelijk over het feit dat te weinig kinderen uit de lagere klassen tot het middelbaar onderwijs werden toegelaten. Hoewel het percentage kinderen dat naar de middelbare school ging was gestegen van zo'n vijf procent van alle 12- en 13-jarigen in 1930 tot zo'n vijftien procent in 1960, bleek dat van de leerlingen afkomstig uit het hogere milieu tweederde, uit lagere sociale milieus slechts ongeveer vijf procent doorstroomde naar het middelbaar onderwijs (Van Heek 1968: 19). De vraag rees of hier sprake was van 'verborgen talent', en zo ja, op

welke manier dit talent herkend kon worden. Men vermoedde bijvoorbeeld dat kinderen die wel geschikt zouden zijn voor het volgen van middelbaar onderwijs, niet voorbereid werden op het toelatingsexamen van de middelbare school.²

Zoals gezegd, was al in de jaren vijftig gezocht naar nieuwe selectiemiddelen, die minder dan het toelatingsexamen zouden toetsen op parate kennis en meer recht zouden doen aan de capaciteiten van kinderen. In de naoorlogse plannen voor de hervorming van het gehele voortgezet onderwijs, resulterend in de Mammoetwet die in 1968 in werking trad, werd het idee van selectie vervangen door 'determinatie' of 'verwijzing': het nagaan voor welk schooltype kinderen het meest geschikt zouden zijn (Brok 1967; Elias 1968). Aanvankelijk bestond het plan hiervoor de eerste klas van het voortgezet onderwijs te gebruiken. In zo'n heterogene 'brugklas' waar alle leerlingen samen dezelfde vakken zouden volgen, zou de geschiktheid van leerlingen voor de diverse schooltypen vastgesteld kunnen worden. Dit plan vond geen doorgang. De meeste brugklassen bleven gekoppeld aan bepaalde schooltypen en daarom moest geselecteerd worden voor aanvang van het voortgezet onderwijs. Vooruitlopend op de invoering van de Mammoetwet werd in 1965 alvast bij Koninklijk Besluit de toelating tot alle vormen van voortgezet onderwijs geregeld. Daarin werd gesteld dat toelating moest geschieden op basis van de gebruikelijke verklaring van het hoofd der lagere school aangevuld met 'een' onderzoek door de ontvangende school. Dat onderzoek kon bestaan uit een toelatingsexamen, een proefklas, een schoolvorderingentest of een psychologisch onderzoek (Brok 1967).

Hier ligt het begin van de Cito-toets. Al veel eerder was gesproken over het gebruik van formele toetsen of tests in het onderwijs. Vooral psychologen bepleitten het gebruik van tests, als diagnostisch instrument om leemten in kennis en vaardigheden op te sporen, maar ook ter vergelijking van prestaties en als hulpmiddel bij de 'uitsplitsing' van leerlingen naar verschillende schooltypen. Volgens de pionier van het testenonderzoek in Nederland, de psycholoog Luning Prak, moest de rol van 'zeef' niet op basis van subjectieve oordelen van leerkrachten, maar van objectieve criteria plaatsvinden. Zijn naoorlogse collega

2 De conclusie van het talentenproject was uiteindelijk een andere: de ondervertegenwoordiging van kinderen uit lagere milieus was niet in de eerste plaats te wijten aan de selectie aan het eind van de lagere school, maar aan ongunstige milieuomstandigheden die grote invloed hadden op de uiteindelijke schoolgeschiktheid van kinderen (Van Heek 1968: 339-348).

A.D. de Groot bekritiseerde in zijn boek *Vijven en zessen* (1966) eveneens de subjectieve oordelen van leerkrachten in het gehele selectieproces in het onderwijs. Als hoofd van het Research Instituut voor Toegepaste Psychologie kreeg hij na het Koninklijk Besluit van 1965 van de gemeente Amsterdam de opdracht een schoolvorderingentoets te maken die gebruikt zou worden als tweede toelatingsgrond bij de overgang van het lager naar het voortgezet onderwijs. Deze Amsterdamse Schooltoets, voor het eerst afgenomen in 1966, ontwikkelde zich tot de huidige Eindtoets Basisonderwijs. Sinds 1970 wordt de toets gemaakt en geanalyseerd door het Centraal Orgaan Toets Ontwikkeling (Cito), wat nu heet de Citogroep. De toets is een schoolvorderingentest, bestaande uit 200 meerkeuzevragen op het gebied van taal, rekenen/wiskunde en studievaardigheden, waarmee wordt nagegaan wat kinderen in acht jaar basisonderwijs hebben geleerd.³ De standaardscores lopen van 501 tot 550; het aantal goed gemaakte opgaven wordt omgezet in deze scores (Wesdorp 1979; Website Cito).

In 1969 deden ongeveer 40.000 leerlingen uit heel Nederland deze toets. Dit aantal nam geleidelijk toe tot ruim 180.000 in 2004, ongeveer 85 procent van alle leerlingen. Basisscholen zijn niet verplicht de Cito-toets af te nemen. Zij kunnen bijvoorbeeld ook gebruikmaken van andere schooltoetsen, of op een andere manier het wettelijk verplichte ‘tweede onafhankelijke oordeel’ geven.⁴

‘Jonathan gaat voor 550’⁵

‘De Cito-toets is niet heilig, wel belangrijk’. Deze kop in het *Algemeen Dagblad* van 10 februari geeft goed weer wat de officiële visie is op het belang van de toets. De toets is een hulpmiddel bij het verwijzen van leerlingen naar het voortgezet onderwijs. Het advies van de basisschool is het belangrijkste onderdeel van dit schooladvies, en de uitslag van de Cito-toets dient als tweede onafhankelijke oordeel. Basisschooladvies en Cito-score vormen dan samen het

3 Daarnaast kunnen kinderen getest worden in wereldoriëntatie, maar de resultaten hiervan worden niet meegeteld in de eindscore.

4 Andere toetsen zijn bijvoorbeeld de 151-toets en de Compazz-toets. Verder kan gewerkt worden met portfolio’s of met gesprekken. Vernieuwingscholen die een aansluitende vervolgopleiding hebben zijn ontheven van de eis van een ‘tweede gegeven’ (Boes 2002).

5 De titels van de volgende paragrafen zijn ontleend aan de koppen in de geanalyseerde kranten.

verwijzingsoordeel. Dit is de officiële lezing, die ook in de berichtgeving over de Cito-toets in de dagbladen te vinden is.

Leerkrachten van de basisschool, directeuren van scholen voor voortgezet onderwijs, deskundigen en ouders zeggen unaniem dat de officiële richtlijn ook de feitelijke gang van zaken zou moeten zijn: het advies van de basisschool zou de doorslag moeten geven bij de keuze voor een vervolgopleiding. Leerkrachten zeggen dat zij het kind het beste kunnen beoordelen, omdat zij de kinderen gedurende een lange periode hebben meegemaakt. Voor hen betekent de toets vooral een hulpmiddel bij het bepalen van hun uiteindelijke oordeel en deze is meestal ook een bevestiging van dat oordeel. Ouders schrijven dat de docenten van de basisschool na acht jaar wel weten wat hun kinderen waard zijn en dat aan hun oordeel dus de meeste waarde gehecht moet worden, of dat het uiteindelijke oordeel een 'juiste balans' moet zijn tussen oordeel van de leerkracht en de toetsuitslag. Deze mening lijkt in overeenstemming met die van veel ouders. In een *quick scan* van het onderzoeksbureau Regioplan naar oordelen van ouders over de Cito-toets zei bijna zestig procent van de ouders bij het kiezen van een bepaald schooltype de meeste waarde te hechten aan het advies van de leerkracht; slechts vijf procent zei de meeste waarde te hechten aan de Cito-score, de rest vond de eigen inschatting het belangrijkste (Hello e.a. 2004: 5). Ook de directeuren van middelbare scholen die in de kranten aan het woord komen zeggen het advies van de basisschool hoog te achten en ontkennen uitsluitend af te gaan op de Cito-score. Zij zeggen meer vertrouwen te hebben in de basisschoolleraren dan in de toetsuitslag, omdat leraren een compleet beeld van het kind geven en bijvoorbeeld ook houding en motivatie mee laten wegen.

Toch is er meer aan de hand. Dat blijkt al uit het feit dat in sommige artikelen wordt gezegd dat de Cito-score de vervolgopleiding 'mede bepaalt', terwijl volgens andere de uitslag 'bepaalt' naar welk soort school de kinderen zullen gaan. Dit verschil vloeit niet voort uit een foutieve weergave van de realiteit, maar verwijst naar reële verschillen in de toelatingsprocedure van verschillende scholen voor voortgezet onderwijs. Hoewel alle partijen zeggen dat er niet te veel waarde aan de toets gehecht moet worden, laat de berichtgeving zien dat de werkelijkheid toch wat anders is. Het *Algemeen Dagblad* van 10 februari 2004 vat dit heel pregnant samen:

En hoewel iedereen beweert dat de toets niet heilig is, is de Cito-score erg belangrijk. Met minder dan 538 punten laat menig havo/vwoschool je gewoon niet toe.

Een woordvoerder van het Algemeen Pedagogisch Studiecentrum constateert hetzelfde:

Want de kinderen weten dat een puntje te weinig op de Cito-toets kan betekenen dat zij naar een lager schooltype moeten dan verwacht (*Trouw* 5 februari 2004).

Deze citaten geven de kern van het probleem goed weer: de Cito-score is een selectie-instrument dat vaststelt voor welk schooltype een kind in aanmerking komt. Middelbare scholen kunnen bepaalde Cito-scores eisen om toegelaten te worden voor een bepaald schooltype. Hoe hoog die scores voor elk van de schooltypen zijn, mogen de scholen zelf vaststellen. De Citogroep geeft weliswaar richtlijnen voor de boven- en ondergrens voor elk schooltype, maar scholen zijn vrij hoe hiermee om te gaan. De precieze scores variëren dan ook per school, evenals de procedure die gevolgd wordt indien basisschooladvies, Cito-score en de wens van ouders niet met elkaar in overeenstemming zijn. Veel betrokkenen vinden dat dit tot onduidelijkheden en scheve verhoudingen kan leiden, maar de Inspectie is het daarmee niet eens (*Trouw* 2 maart 2004). Wel is bijvoorbeeld in Amsterdam op gemeentelijk niveau een zogenaamde 'kernprocedure' vastgelegd, waaraan basisscholen en middelbare scholen moeten voldoen. Daar kunnen kinderen bij een Cito-score van 531 of meer zonder meer worden toegelaten tot het theoretische vmbo, bij 537 of meer tot de havo, bij een score van 540 of meer tot havo/vwo en bij 544 of meer tot het vwo. Het gymnasium vraagt één punt meer: 545. Over kinderen met een score die lager is maar nog wel valt binnen een bepaalde 'bandbreedte', moet overleg volgen tussen basisschool en de vervolgopleiding. Scholen met meer aanmeldingen dan er plaatsen zijn, mogen niet selecteren op basis van de hoogste Cito-scores, maar moeten loten (Visser 2003). In andere gemeenten gelden geen of andere regels. In een voorpagina-artikel gaat *Trouw* (2 maart 2004) in op de verschillende scores die door verschillende scholen worden gevraagd. Op het Rotterdamse Erasmiaanse gymnasium is bijvoorbeeld een score van 544 voldoende om toegelaten te worden, op de Amsterdamse gymnasia moet dat 545 zijn. En in de regio Noord-Brabant zijn de verplichte scores voor toelating tot havo/vwo lager dan in Amsterdam.

'Heel verwarrend' vindt een moeder de verschillen in toelatingsbeleid van scholen, ook binnen regio's (*Trouw* 2 maart 2004). Maar ze bedoelt niet alleen verwarrend, maar ook onjuist, omdat het hanteren van een vereiste Cito-score ertoe heeft geleid dat haar dochter een vmbo-advies heeft gekregen. Het is dan ook geen wonder dat de Cito-score door sommige ouders wordt aangemerkt

als een 'harde realiteit', als een 'onherroepelijk' of 'onveranderlijk' gegeven. Hoe belangrijk het advies van de basisschool ook moge zijn, en hoe vaak de Cito-score ook in overeenstemming is met dit advies, terecht merkt *NRC Handelsblad* (21 februari 2004) op: 'Feit is dat geen enkel oordeel een lage score ongedaan kan maken.' Ook al ontkennen veel middelbare scholen dat ze harde eisen stellen aan de toelatingsscores, basisschoolleerkrachten en ouders merken dat dit vaak wel het geval is. Op basis daarvan worden in verschillende kranten woorden gebruikt als 'Cito-terreur', 'de wanhoop van de Cito-toets als norm' en het 'zwaard van Damocles' dat boven de hoofden van ouders en kinderen hangt. In het eerder genoemde Regioplan-onderzoek komt dit ook tot uiting: meer dan vijftig procent van de ondervraagde ouders vindt dat de scholen voor voortgezet onderwijs te veel waarde aan de Cito-toets hechten, terwijl slechts vijf procent hieraan persoonlijk veel belang zegt te hechten (Hello e.a. 2004: 6).

De commotie rond de Cito-toets draait uiteindelijk om de vraag of de Cito-score voldoende is om te ontkomen aan de 'afrit vmbo' of zelfs 'het zinkende schip van het vmbo'. De uitslag van de Cito-toets bepaalt de scheidslijn tussen havo/vwo enerzijds, het vmbo anderzijds. Daarom gaat Jonathan voor 550 en maken de ouders van Floris-Jan zich ongerust: 'Die zijn bang dat ik straks niet naar het vwo kan' (*de Volkskrant* 7 februari 2004). De moeder die het systeem zo verwarrend vond, schrijft teleurgesteld:

Mijn dochter wil arts worden, en moet nu instromen binnen het vmbo. Alleen maar omdat de momentopname van de toets belangrijker is dan acht jaar onderwijs en schoolrapporten. Voor ons bewijs van de zinloosheid van deze toetsen (*Trouw*, 2 maart 2004).

In geen van de dagbladen komen leerlingen of ouders aan het woord die gehoopt hadden op of blij zijn met bijvoorbeeld een vmbo-t-advies. Alleen Sabrina die van haar juf een vmbo-t-advies heeft gekregen, terwijl ze eigenlijk naar een school wilde die alleen havo en hoger heeft, zegt dat ze wel zal kunnen leven met een vmbo-t-uitslag:

Dan word ik stewardess. Of misschien neem ik de groentewinkel van mijn ouders over. Volgens mijn opa ben ik daar heel geschikt voor (*de Volkskrant*, 7 februari 2004).

Een directeur van een vmbo-school schrijft in een cynisch getoonzette ingezonden brief dat de Cito-score zoveel gewicht heeft gekregen omdat de leerkrachten van de basisscholen zich met de 'objectieve' uitslag kunnen bescher-

men tegen de druk van ouders om geen vmbo-advies te geven. Hij spreekt zelfs van psychische en fysieke bedreigingen die basisschoolleerkrachten van ouders ondervinden. De angst voor het vmbo is volgens hem de oorzaak van de Cito-stress: 'Hier zit het echte probleem van de Cito-toets' (*Trouw*, 14 februari 2004). In overeenstemming hiermee signaleerde het Sociaal en Cultureel Planbureau al eerder een trend dat de schooladviezen aan basisschoolleerlingen omhoog gaan, en de mavo-havo-adviezen toenemen, terwijl de Cito-scores gemiddeld stabiel blijven (Bronneman-Helmers 2002: 92-96). Een medewerkster van het SCP in *Het Parool* (21-1-2004) zegt hierover: 'Of scholen dat onder druk van de ouders adviseren weten we niet, maar het lijkt er wel op.' In datzelfde stuk, gewijd aan het slechte imago van het vmbo zeggen directeuren van basisscholen dat ze de bezorgdheid van ouders wel begrijpen: 'Iedere ouder wil het beste voor zijn kinderen.' Tegelijkertijd relativeren zij de druk van ouders:

Van echte dwang of zelfs bedreiging is echter geen sprake. (...) Het is mij nog niet gebeurd dat ik te horen kreeg dat mijn banden zouden worden leigestoken (*Het Parool*, 21 januari 2004).

Doordat in Nederland de selectie naar schooltype plaatsvindt aan het eind van de basisschool, en steeds meer scholen, vooral de meer gewilde havo-vwo-scholen, een minimumscore op de toets verplicht stellen, verandert de toets geleidelijk van aanvulling op het basisschooladvies tot het belangrijkste selectie-instrument. De toets wordt daardoor een soort eindexamen basisonderwijs of, beter gezegd, een toelatingsexamen voor het voortgezet onderwijs. En daarmee zijn we volgens sommigen weer terug bij de periode van voor de Mammoetwet, met een toelatingsexamen in een modern jasje.

'De Cito-toets is een tiran'

De Eindtoets basisonderwijs is een schoolvorderingentoets voor het hoogste leerjaar van het basisonderwijs. (...) De Cito-toets meet wat uw kind in vergelijking met andere kinderen in acht jaar basisonderwijs geleerd heeft.

Dit schrijft de Citogroep op haar website. Maar indirect meet de toets volgens de Citogroep meer. De score:

zegt ook veel over eigenschappen die van grote invloed zijn op toekomstig schoolsucces. Daarbij kunt u denken aan bijvoorbeeld intelligentie, concentratie, motivatie en doorzettingsvermogen (*Website Cito FAQ*).

Vanaf de eerste invoering van toetsen in het onderwijs in de jaren twintig van de vorige eeuw, is het gebruik ervan in Nederland omstreden, niet zozeer als diagnostisch instrument, maar wel als selectiemiddel (zie voor de discussie over de voor- en nadelen van het gebruik van verschillende soorten tests in het onderwijs Roels & Van der Spek 1920; Kohnstamm 1929; Luning Prak 1932; Rombouts 1946; De Groot 1965; Wesdorp 1979; Poortvliet 1993; Jacobs 1995; Vermeulen 2000). Bij de introductie van de Cito-toets formuleerden de tegenstanders als belangrijkste bezwaar dat zo'n toets alleen de intellectuele prestaties meet en bijvoorbeeld niet de praktische en sociale vaardigheden en de emotionele ontwikkeling. Vernieuwingsscholen, zoals Montessorischolen, Jenaplanscholen, Daltonscholen en Vrije scholen wezen het gebruik van de toets af omdat een toetsing van alleen de intellectuele vermogens strijdig was met hun onderwijsfilosofie die gericht is op ontwikkeling van het hele kind. Bovendien bestond de angst, ook buiten het vernieuwingsonderwijs, dat het curriculum van de school te veel gericht zou worden op datgene wat in de toets wordt gevraagd.

Deze bezwaren zijn ook in 2004 te beluisteren, nog steeds het duidelijkst verwoord door personeel van vernieuwingsscholen. In het *NRC Handelsblad* (14 februari 2004) komt de directeur van een Bussumse Montessorischool aan het woord, die opnieuw naar voren brengt dat de toets alleen de cognitieve vaardigheden meet en niet de sociaal-emotionele ontwikkeling. Volgens hem bepalen werkhouding, concentratie, doorzettingsvermogen, motivatie en zelfbeeld, factoren die niet door de Cito-toets worden gemeten, zestig procent van het schoolsucces. Maar dit idee blijft niet beperkt tot voorstanders van het vernieuwingsonderwijs. Zo brengt een directeur van een voortgezette opleiding in Zeeland eveneens naar voren dat de Cito-toets geen compleet beeld van het kind geeft (*Trouw* 2 maart 2004). Een tweede kritiekpunt is dat de toetsuitslag altijd een 'momentopname' is. Daarmee wordt zowel bedoeld dat de score op deze toets beïnvloed kan zijn door toevallige factoren op de toetsdagen, als dat de uitslag überhaupt weinig zegt over de capaciteiten van kinderen op die leeftijd, en dus weinig voorspellende waarde heeft.

Een kind van twaalf moet je niet ophangen aan een momentopname. Die heeft een schoolcarrière achter zich die je niet kunt uitdrukken in een cijfer. Zo'n

kind mag je niet offeren aan cijferfetisjisme (*NRC Handelsblad* 14 februari 2004).

De toetsuitslag als een 'momentopname' komen we veel vaker tegen, zowel bij ouders als bij leerkrachten van basis- en middelbare scholen en past in de redenering dat niet de toets, maar het oordeel van de basisschool de doorslag moet geven bij de doorverwijzing naar het voortgezet onderwijs.

Hoewel de Citogroep zelf benadrukt dat de toets alleen een hulpmiddel is bij de keuze voor het voortgezet onderwijs, is de voornaamste kritiek dat de toets zich heeft ontwikkeld van hulpmiddel tot het belangrijkste selectie-instrument. 'De Cito-toets is geworden tot een meetinstrument dat de schoolkeuze bepaalt,' meent een woordvoerder van het Algemeen Pedagogisch Studiecentrum (*Trouw*, 5 februari 2004). 'Nu is er alleen nog een blindelings vertrouwen op de cijfers,' bevestigt een leerkracht van een basisschool (*Trouw* 5 februari 2004). Een woordvoerder van de Vereniging Openbaar Onderwijs verwijt de middelbare scholen eveneens dat ze kinderen selecteren op basis van het aantal punten op de Cito-toets en noemt dit 'absurd' en 'schrijnend' (*Algemeen Dagblad*, 10 februari 2004). Middelbare scholen zoeken volgens deze critici 'houvast' aan Cito-scores en gebruiken de Cito-toets als een soort toelatingsexamen voor havo en vwo. Hoewel in de dagbladen ook directeuren van scholen voor voortgezet onderwijs aan het woord komen die benadrukken dat zij juist veel waarde hechten aan het schooladvies en niet uitsluitend op Cito-scores selecteren, lijkt in de publieke opinie toch het standpunt te domineren dat dit advies steeds minder van invloed wordt en de Cito-score 'bijna allesbepalend' is (*Het Parool*, 24 februari 2004). Deze opvatting verklaart waarom veel vernieuwingscholen die sterk gekant zijn tegen het gebruik van de toets als selectie-instrument, er niettemin aan meedoen.^{*} De hiervoor geciteerde directeur van de Montessorischool verdedigt zich hiervoor bijvoorbeeld door te zeggen dat hieraan niet is te ontkomen door de druk van de ouders waarmee hij in Bussum te maken heeft:

Ouders zeggen hier: meten is weten. Deze ouders zien de Cito-toets als een objectieve maatstaf, een mogelijkheid om te controleren of het waar is wat de school zegt (*NRC Handelsblad* 14 februari 2004).

* Dat vernieuwingscholen ondanks kritiek meedoen aan de Cito-toets bleek bijvoorbeeld uit een serie artikelen die het dagblad *Trouw* in januari 2004 wijdde aan verschillende vormen van vernieuwingsonderwijs.

En ouders eisen een Cito-toets, omdat zij weten dat het voortgezet onderwijs hierop selecteert.

Het is opmerkelijk dat het argument van objectiviteit verder zo weinig naar voren wordt gebracht. Dit argument heeft altijd de boventoon gevoerd bij de voorstanders van testen en toetsen, maar komt in de discussies rond de Cito-toets slechts een enkele keer aan de orde (*NRC Handelsblad*, 21 februari 2004) en dan meestal nog alleen als een mening van anderen. Zo noemt *Trouw* in zijn hoofdcommentaar van 10 februari de kritiek op de middelbare scholen overdreven. Niet omdat zij niet zouden selecteren op Cito-scores, maar omdat het middelbaar onderwijs daarvan niet eenzijdig de schuld moet krijgen: 'De toets is simpelweg ten prooi gevallen aan een bredere beweging in de samenleving, waarbij meetbare resultaten steeds meer aandacht krijgen.' En in tegenstelling tot de hiervoor geciteerde directeur wijzen sommigen er ook op dat basisschoolleerkrachten de objectiviteit van de toets in stelling kunnen brengen tegen te hoge eisen van ouders.

Uit de kritiek op het gebruik van de Cito-scores bij de toelating tot het voortgezet onderwijs blijkt opnieuw in hoe sterke mate de hele discussie wordt gedomineerd door de scheiding tussen havo-vwo en vmbo. Het wordt vooral zorgelijk genoemd dat doorstroming naar een hoger niveau moeilijk is als de selectie eenmaal is gemaakt. 'Cito-toets te definitief' luidt het hoofdartikel van het *NRC Handelsblad* (11 februari 2004). Maar waar een woordvoerder van het Amsterdamse Espritcollege concreet pleit voor uitstel van selectie door gemengde brugklassen en zelfs verlenging van de brugperiode (*Het Parool*, 8 januari 2004), zegt de commentator van *NRC Handelsblad* alleen in algemene termen dat er een verbetering van de doorstroombmogelijkheden moet komen.

Het toelatingsbeleid van het voortgezet onderwijs verklaart waarom ouders zo gebrand zijn op het oordeel dat besloten ligt in de Cito-score. Het is dan ook niet verwonderlijk dat zij de Cito-toets gaan zien als een soort toelatingsexamen voor de hogere schooltypen. Op een toelatingsexamen bereid je je voor, en dat is precies wat sommigen met hun kinderen gaan doen.

'Speciaal op bijles voor de Cito-toets'

De Citogroep, die de jaarlijkse Eindtoets basisonderwijs maakt, publiceert op haar website een rubriek *Veelgestelde vragen (FAQ) door ouders*. Een van die vragen gaat over het nut van oefenen voor de toets. De Citogroep is hier fel op tegen. Een citaat:

Trainen, speciaal voor de Cito-toets? Nee! Kennismaken (...) dat is verstandig. Nog even en dan zijn ze er weer (...) De advertenties die u beloven dat de score van uw kind op de Cito-toets met de hulp van tips en oefeningen of een cd-rommetje hoger zal zijn. Nou (...) dat is absoluut niet zo! (...) Voor de Eindtoets hoef je niets 'speciaals' te doen! Toetstrainers – of hoe ze ook mogen heten – zijn eigenlijk onzin. Zonde van het geld! De school is de beste voorbereiding op de Cito-toets.

Deze emotioneel getoonzette waarschuwing wijst erop dat het trainen voor de toets geen uitzondering is.

In de berichtgeving over de Cito-toets in de dagbladen komt het trainen voor de toets vaak aan de orde, soms in een bijzinnetje, soms uitgebreid. Dan wordt dit gezien als een zich uitbreidende trend, zoals al uit de volgende koppen blijkt: 'Markt speelt weer in op Cito-toets', 'Toch naar de havo dank zij de toets-dvd', 'Speciaal op bijles voor de Cito-toets' en in een stuk over de toets op een islamitische school: 'Liever naar bijles dan vakantie voor de *hadj*'. Het *Algemeen Dagblad* noemt het in een korte passage 'begrijpelijk' dat veel ouders hun kind een paar maanden extra hebben laten trainen (10 februari 2004), *NRC Handelsblad* (10 februari 2004) wijdt een heel artikel aan het trainen voor de toets. Daarin wordt bijvoorbeeld de 12-jarige Christiaan ten tonele gevoerd die de afgelopen anderhalve maand elke avond oefende met een speciale 'eindtoets-dvd'. Zijn moeder legt uit waarom: 'Christiaan heeft een vmbo-advies van de basisschool, maar wil naar de havo. Dat vinden we ook beter bij hem passen.' Ook Joris kreeg een vmbo-advies van zijn basisschool. 'Dat viel tegen.' zegt zijn moeder. 'Wij hadden havo/vwo verwacht. Joris ook. De avond van het advies was hij overstuurd en moest huilen.' Joris' moeder heeft een cd-rom gekocht en daarmee oefent zij nu elke avond samen met haar zoon. De moeder vindt het jammer dat ze het advies zo laat hebben gekregen zodat ze nu nog maar anderhalve week heeft om te oefenen: 'Met mijn jongste dochter ga ik er bovenop zitten,' kondigt ze aan. Een andere moeder verwerpt de oproep van de Citogroep om niet te oefenen omdat dit niet zou helpen. Het jaar daarvoor heeft zij maandenlang met haar zoon oude toetsen geoefend, en het heeft geholpen: 'Hij zit nu in de havo/vwo brugklas en doet het goed.'

In datzelfde stuk in *NRC Handelsblad* komt ook een maker van toetstrainers in de vorm van dvd's en cd-roms aan het woord, die het oordeel van de Citogroep 'belachelijk' noemt. Hij meent dat oefenen zeker kan helpen, in de eerste plaats omdat kinderen leemten in hun kennis ontdekken die ze nog kunnen repareren en bovendien door te oefenen aan zelfvertrouwen winnen. In *Trouw* (3 februari 2004) had een andere bedenker van een toets-dvd al

eerder uitgeweid over de behoefte van ouders aan zo'n hulpmiddel. Ook hij meende dat oefenen helpt, en ook hij wees op een vergroting van het zelfvertrouwen van de leerling. In dat stuk wordt ook een bijlesleraar opgevoerd, die kinderen voorbereidt op de toets. 'Ieder kind met een achterstand heeft baat bij begeleiding,' merkt hij op. En: 'Ik bespreek de fouten en lever extra materiaal. Oefenen maakt de kinderen zekerder.' Waar de Citogroep spreekt van 'zogenaamde' trainers die van alles beloven, van weggegooid geld en onnodige 'trucjes', wijzen bijlesgevers en de auteurs van de cd-roms en dvd's erop dat basisscholen vaak te weinig oefenen met de stof en dat kinderen door herhaling de stof beter onder de knie krijgen.

Pikant is de vermelding van bovenstaande bijlesgever dat zijn bijlesleerlingen van allochtone afkomst zijn, en daardoor vanwege hun taalachterstand moeite hebben met de meerkeuzevragen. In *de Volkskrant* van 7 februari antwoordt een directeur van een Haags bijlesinstituut op de vraag wie op die trainingen afkomen in soortgelijke bewoordingen:

Heus niet alleen de jetset. Natuurlijk hebben we kinderen uit Wassenaar van wie de ouders zeker willen zijn dat het vwo wordt voor hun kind. Maar we hebben ook kinderen met leerproblemen, kinderen uit de Schilderswijk en allochtone kinderen niet te vergeten.

Met deze uitspraken willen de bijlesgevers aantonen dat het gebruik van hun diensten niet elitair is. Hoe dit precies zit, hoeveel en welke ouders met hun kinderen oefenen of extra bijles geven, is niet bekend. In het al eerder vermelde onderzoek van Regioplan zegt ongeveer twintig procent thuis te hebben geoefend op de toets; en meer dan de helft daarvan had daarbij in elk geval ook van een toetstrainer gebruikgemaakt (Hello e.a. 2004: 5).

'Bananen tegen Cito-zenuwen'

De opmerkingen over vergroting van het zelfvertrouwen van kinderen door te trainen met de toets sluit aan bij een thema dat in de berichtgeving over de Cito-toets veel aandacht kreeg, namelijk dat de toets voor kinderen een spannende gebeurtenis is. Er wordt gesproken over 'Cito-zenuwen', 'Cito-stress', 'trillende kinderhanden' en 'slapeloze nachten'. Die spanning is groter dan voorheen. Een moeder schrijft in een ingezonden brief in *Trouw* (14 februari 2004) hoe rond 1970 haar kinderen thuiskwamen met de mededeling 'We hebben een Cito-toets gehad', waarop zij vroeg, 'Oh, en ging het goed?'

Zoiets zou nu ondenkbaar zijn. Hoewel alle scholen hun leerlingen hebben voorbereid op de toets en de kinderen dus weten hoe de toets eruitziet en wat ze op die dagen moeten doen, zijn de 'Cito-zenuwen' een bekend verschijnsel geworden. Moeders die in de krant aan het woord worden gelaten, vertellen over misselijkheid, buikpijn, gebrek aan eetlust en slaapproblemen van hun kinderen. Ook leerkrachten en deskundigen melden dat kinderen 'nervuus' of 'heel gespannen' zijn. Van de ouders in het Regioplan-onderzoek zegt negen procent dat hun kind zeer zenuwachtig was, ruim vijftig procent 'een beetje zenuwachtig' (Hello e.a. 2004: 3).

De teneur van de verhalen over 'Cito-stress' is dat ouders en leerkrachten daar iets aan kunnen doen. Deskundigen komen met tips aan ouders, bijvoorbeeld overgenomen van *Ouders on line*, die erop neerkomen dat ouders zelf kalm moeten blijven, gewoon moeten doen, de spanning niet opdrijven, stress vermijden, wat meer aandacht aan de kinderen besteden en ze op tijd naar bed sturen. Ouders laten weten dat ze dergelijke dingen ook doen. Ze geven hun kinderen wat extra aandacht, verwennen ze een beetje, bijvoorbeeld met lekker eten: 'elke avond pizza' of 'een McDonalds Happy Meal' (*Trouw* 5 februari 2004). In het *Algemeen Dagblad* (11 februari 2004) noemt een kind dit als voordeel van de Cito-toets: 'Mijn ouders zijn nog nooit zo lief geweest.' Leerkrachten zeggen de spanning te verlichten door zo ontspannen mogelijk te doen en door de kinderen goed voor te bereiden op de toets. Ze oefenen vaak genoeg, zodat kinderen niet voor verrassingen komen te staan en het vertrouwen krijgen dat ze de toets aankunnen. Daarbij staan ze de kinderen tijdens de toetsweek iets toe dat anders nooit mag, namelijk snoepen op school, kauwgom kauwen, iets te drinken meenemen en zelfs een knuffel of andere talisman op de tafel. Zo gaan de kinderen 'gewapend met krachtvoer en energiedrank' (*Het Parool*, 10 februari 2004) naar de toets. Uit de interviewtjes met en brieven van kinderen blijkt deze speciale behandeling een feestelijk tintje aan de toets te geven.

De beste manier om met de spanning rond de Cito-toets om te gaan is echter het relativiseren van het belang van de toets. Dit is de boodschap die alle partijen in de kranten uitdragen. Van elkaar vinden ouders, leerkrachten en deskundigen overigens dat ze dat niet voldoende doen. Leerkrachten en deskundigen beschuldigen ouders ervan dat ze hun eigen spanning te veel op hun kinderen overbrengen, hun kinderen opjatten en te veel druk op hun kinderen uitoefenen. Een docent zegt dat hij zijn leerlingen probeert gerust te stellen, maar dat dat niet meevalt, omdat 'de hele stad gonst van de Cito-toets (...) de ouders praten nergens anders over'. Een ander praat over het 'circus van bezorgde ouders' die de spanning rond de toets opvoeren. Maar ook

ouders vinden dat andere ouders 'overdrijven', zich te druk maken en 'feilloos stress overbrengen op hun kinderen' (Brieven *Trouw*, 14 februari 2004). In *de Volkskrant* (7 februari 2004) vertelt een leerling zelf niet zenuwachtig te zijn, maar zijn ouders wel. Aan de andere kant worden ook ouders aan het woord gelaten die klagen dat scholen niet ontspannen met de toets omgaan, er te veel aan ophangen en de leerlingen opjuttten.

In de beschuldigingen dat ouders dan wel leerkrachten de spanning rond de toets te veel opvoeren, komt opnieuw naar voren hoe belangrijk de toets is. Iedereen kan wel zeggen dat de waarde ervan gerelativeerd moet worden en dat de toekomst van het kind niet afhangt van hoge Cito-scores, maar in de praktijk is de score belangrijker dan menigeen wil toegeven. Voor scholen is er nog een extra stimulans om goed voor de dag te komen: zij worden mede op de uitslagen beoordeeld.

'Cito-toets doet basisscholen rillen'

Ondanks alle kritiek op en weerstand tegen het toetsen van kinderen heeft de Cito-toets de basisscholen veroverd. Sinds het begin van de toets steeg het aantal deelnemende scholen voortdurend. De laatste jaren is het aantal deelnemende scholen gestabiliseerd op ruim 85 procent. De redenen voor de toename zijn velerlei: de wettelijke eis dat het schooladvies voor alle schooltypen moet bestaan uit een tweede oordeel naast het oordeel van de basisschool, leerkrachten die hun eigen oordeel wilden toetsen aan het oordeel van een 'buitenstaander', de wens van ouders die een onafhankelijk oordeel vragen en natuurlijk de roep vanuit het middelbaar onderwijs om objectieve gegevens over de prestaties van kinderen om de leerlingen te selecteren.

Maar de laatste jaren is daar een reden bijgekomen, namelijk de beoordeling van de kwaliteit van scholen mede op basis van de Cito-scores. Basisscholen zijn verplicht om de gemiddelde Cito-score van alle leerlingen openbaar te maken. Ouders kunnen deze gegevens gebruiken om de 'beste' school voor hun kinderen te kiezen. De eerste publicatie van een rangorde van scholen voor voortgezet onderwijs in het dagblad *Trouw* in 1997 heeft tot heftige protesten uit het onderwijsveld geleid. Niettemin werd dit de praktijk, ook voor basisscholen, en de Cito-scores zijn daarin een belangrijk criterium geworden. Bovendien wordt van scholen tegenwoordig geëist dat zij verantwoording afleggen over de besteding van de hun toegekende gelden, en 'objectieve', meetbare criteria zijn het gemakkelijkst te controleren. De Inspectie speelt hierin een belangrijke rol. 'De Inspectie wil het' is voor scholen een argument

om mee te doen aan de Cito-toets. En omdat de scores als aanwijzing gebruikt worden voor de kwaliteit van de school is het behalen van hoge gemiddelden voor scholen steeds belangrijker geworden.

In de dagbladartikelen krijgt ook dit gebruik van de Cito-toets aandacht. In sommige artikelen wordt dit in het voorbijgaan vermeld, zoals in *De Telegraaf* waaraan de kop van deze paragraaf is ontleend. Ook enkele leerkrachten die in de verschillende dagbladen aan het woord worden gelaten, noemen dit aspect. De al eerder geciteerde directeur van de Bussumse Montessorischool legt uit dat zijn school, ondanks grote bezwaren hiertegen, niet alleen meedoet aan de toets omdat ouders dit eisen, maar ook door druk van de Inspectie: 'De kwaliteit van scholen wordt uitgedrukt in scores' (*NRC Handelsblad* 14 februari 2004). Het *Algemeen Dagblad* (10 februari 2004) vermeldt enigszins kritisch:

Tegenwoordig staan de Citoscores per school ook op internet. En zo dienen ze plots om de kwaliteit van scholen te meten: Hoe hoger de scores, des te beter de school.

Om die reden zouden scholen intensief gaan oefenen op de toets om het resultaat van de leerlingen omhoog te stuwen: 'Dat komt immers hun naam ten goede.' In *Trouw* (5 februari 2004) meent de al eerder geciteerde woordvoerder van het Algemeen Pedagogisch Studiecentrum eveneens dat de toets, die eerst een hulpmiddel was om de vorderingen van leerlingen te beoordelen, uitgegroeid is tot graadmeter voor de kwaliteit van een school:

'Kwaliteit' betekent dan prestaties – cijfers waar de scholen op afgerekend worden. Vandaar dat de toets voor iedereen – ouders, kinderen docenten – zo belangrijk is geworden.

Ook *NRC Handelsblad* van 10 februari gaat uitgebreid in op deze kant van de toets. Met name komt daar aan de orde dat het voor scholen daardoor aantrekkelijk zou kunnen worden enigszins te manipuleren met de Cito-scores op schoolniveau. De hoogleraar onderwijskunde Meijnen noemt het een begrijpelijk risico dat scholen slecht presterende kinderen, die de gemiddelde scores drukken, niet aan de toets laten deelnemen. Hoewel basisscholen ontkennen dat zij dit doen, zeggen ook andere deskundigen dat de verleiding voor scholen om de resultaten op deze manier wat op te krikken groter wordt omdat het kwaliteitsoordeel over scholen hiermee gemoeid is. Onder meer om scholen hiervoor een uitweg te bieden, heeft de Citogroep in het jaar 2004 een nieuwe toets geïntroduceerd, de niveautoets, bestemd voor kinderen voor wie de

gewone toets te moeilijk is. Hun resultaten worden dan niet meegeteld in de Cito-scores van de school. In Amsterdam bijvoorbeeld, waar de Cito-toets voor alle scholen verplicht is, mogen scholen hun leerlingen die bestemd zijn voor de laagste vormen van voortgezet onderwijs nu in plaats van de gewone toets de niveautoets laten maken, zodat de gemiddelde score niet naar beneden wordt gehaald door slechte presteerders.

Het is interessant dat de Citogroep zelf het gebruik van de Cito-resultaten ter beoordeling van scholen afwijst. In een artikel van enkele medewerkers van de Citogroep, getiteld 'Scholen langs de meetlat', gepubliceerd in *De Psycholoog* (2001, 36 (12)) en in *full text* te vinden op de Cito-website, wordt getwijfeld aan de juistheid van het vergelijken en beoordelen van scholen op basis van de Cito-scores. Een beleidsmedewerker van de Jenaplanvereniging noemt dit verweer veel te laat:

De inspectie misbruikt de uitslagen van de Cito-toets om de kwaliteit van scholen te meten. De Citogroep bestrijdt dit niet genoeg. Een hard cijfer, daar gaat het om, zodat scholen van het gezeur af zijn (*Trouw* 3-2-04).

Hij vindt dat de Citogroep al veel eerder haar bezwaren tegen het gebruik van de Cito-scores ter beoordeling van scholen duidelijk kenbaar had moeten maken, maar dit naliet.

Dat de Cito-scores op dit moment algemeen gebruikt worden als een graadmeter om iets te zeggen over de kwaliteit van scholen is af te lezen uit alle berichtgeving over scholen. Of het nu gaat om zwarte scholen, islamitische scholen, vmbo-scholen of gymnasia, steevast wordt meegedeeld wat de gemiddelde Cito-scores van de betreffende scholen of schooltypen zijn.⁷ Ondanks alle twijfels aan de betekenis van de gemiddelde score per school van de kant van wetenschappers en scholen zelf, wordt dit gegeven gebruikt om de kwaliteit van een school aan te duiden of om verbeteringen in het onderwijs aan af te meten. Een voorbeeld van dat laatste is een bericht in *de Volkskrant* over een onderzoek waaruit zou blijken dat extra geld voor zwarte scholen en extra investeringen in computers 'weggegooid geld' was geweest omdat de Cito-scores op deze scholen niet vooruit waren gegaan. Ook nu weer kwamen er reacties uit het

⁷ In dit krantenonderzoek heb ik alleen de artikelen geanalyseerd die specifiek gingen over de Cito-toets. Maar in de vele tientallen artikelen over onderwijs uit dezelfde periode die ik vluchtig heb bekeken is het heel gebruikelijk dat de Cito-score van scholen wordt vermeld.

onderwijsveld, waarin het klakkeloos overnemen van deze definitie van kwaliteit om bepaalde beleidsmaatregelen te evalueren werd bekritiseerd (*de Volkskrant*, 30 maart 2004; 3 april 2004; 4 april 2004; 6 april 2004). Maar dergelijke kritiek helpt niet. Of scholen dit nu willen of niet en of dit nu terecht is of niet, zij worden publiekelijk beoordeeld op hun Cito-scores.

Conclusie

Op 9 maart 2004 waren de uitslagen van de Cito-toets bekend. Alle dagbladen berichtten hierover. In de kop van deze berichten legden sommige kranten de nadruk op de negen 'superslimmerds' die foutloos hadden gescoord, andere op het feit dat de Cito-toets ongeveer hetzelfde was gemaakt als vorig jaar: 'Uitslag Cito-toets net als vorig jaar'. De kranten vermeldde het aantal deelnemers, de gemiddelde scores, de verschillen tussen jongens en meisjes, tussen 'witte' en 'zwarte' scholen en tussen scholen uit de vier grote steden en de rest van het land. Opmerkelijk was dat al deze berichten kort en zakelijk waren. Er kwamen geen ouders, kinderen, leerkrachten of deskundigen aan het woord om te vertellen wat deze uitslag betekende, er werd geen melding gemaakt van blijdschap of teleurstelling bij leerlingen en ouders of van consequenties van de uitslagen voor de scholen. Voor de pers leek met de uitslag het hele 'Cito-circus' voorbij.

Dat de Cito-toets voorpaginanieuws is geworden in de landelijke dagbladen, is op zichzelf al opmerkelijk. Een aantal decennia geleden zou dat nog ondenkbaar zijn geweest. En hoewel het aantal scholen dat de toets gebruikt de laatste jaren niet meer groeit, is de aandacht ervoor in de pers wel toegenomen. Een verklaring hiervoor ligt in de functies die de toets heeft gekregen.

In de eerste plaats ging de Cito-toets een veel grotere rol spelen in de selectie van leerlingen voor het voortgezet onderwijs. De toetsuitslag kreeg een plaats naast het advies van de basisschool, maar werd in bepaalde opzichten ook belangrijker dan het advies van de leerkrachten van de basisschool. Dit geldt met name voor toelating tot de hogere schooltypen. Scholen voor voortgezet onderwijs mogen hun eigen toelatingseisen stellen, en gymnasia, vwo-, havo- en vmbo-t-scholen (de oude mavo) vragen doorgaans in ieder geval een minimum Cito-score. Daarmee heeft de toets een doorslaggevende rol gekregen bij de plaatsing van leerlingen in de opleidingshiërarchie na de basisschool. Daar komt bij dat de vroegtijdige determinatie van leerlingen de laatste jaren weer meer de praktijk is geworden. Ten tijde van de invoering van de Mammoetwet in 1968 werden gemengde brugklassen nagestreefd, die erop

gericht waren om het moment waarop de selectie voor het vervolgonderwijs plaats vond, één of zelfs twee jaar uit te stellen. Dit beleid is uiteindelijk niet strikt doorgevoerd. Brede brugklassen, van drie of meer niveaus, zijn zeldzaam geworden. Brugklassen omvatten nu meestal twee schooltypen – havo-vwo, mavo-havo of vbo-mavo (Bronneman-Helmers e.a. 2002: 96-97) – en zelfstandige gymnasia hebben geen brugklas. De selectie voor deze verschillende niveaus vindt plaats aan het eind van de basisschool.

De samenvoeging van het vbo en de mavo tot vmbo heeft er vervolgens toe geleid dat de scheiding tussen mavo (nu vmbo-t) en havo scherper is geworden. In de beleving van veel ouders is de scheidslijn nu komen te liggen tussen vmbo enerzijds en havo-vwo anderzijds. Het negatieve beeld over het vmbo, dat ook uit de berichtgeving over de Cito-toets bleek, heeft die scheidslijn nog versterkt. En omdat de overgang van vmbo naar havo of vwo in latere leerjaren steeds moeilijker wordt (Bronneman-Helmers 2002: 109), is de selectie direct na de basisschool nog dwingender geworden. Het statusverschil tussen havo-vwo en vmbo is groot en groeiend. Alleen havo en vwo geven direct toegang tot hoger onderwijs en daarmee tot de hogere beroeps- en klassenposities. Met name ouders uit de midden- en hogere klassen zouden er daarom alles aan willen doen om te voorkomen dat hun kind naar het vmbo moet.

Maar ouders kunnen steeds minder zelf bepalen naar welk schooltype hun kind zal gaan. Hun wens speelt maar een zeer ondergeschikte rol bij die keuze. Het voortgezet onderwijs heeft veel van zijn standsgebonden karakter verloren, en meer meritocratische criteria als schoolgeschiktheid en schoolprestaties geven nu de doorslag bij de toegang tot de verschillende niveaus. Deze hangen weliswaar op hun beurt sterk samen met het ouderlijk milieu, maar ze worden vastgesteld in een open competitie met anderen. In de praktijk betekent dit dat als de Cito-score geen havo-vwo-advies oplevert, het ook voor ouders uit de hogere klassen moeilijk is hun kind toch op zo'n school te plaatsen.⁸ Het is dan ook geen wonder dat juist deze ouders de Cito-toets, die steeds meer is gaan functioneren als het uiteindelijke selectiemiddel voor de hogere schooltypen,

8 Ouders kunnen kiezen voor een hoger (of lager) schooltype dan de Cito-score aangeeft. Het is aan de ontvangende school of zij het kind toelaten. De Citogroep vermeldt op haar *website* dat 80 procent van de leerlingen terecht komt in het door de Cito-toets voorspelde brugklastype, 10 procent komt in een hoger, 10 procent in een lager type. Onduidelijk is of deze afwijkingen bepaald worden door het advies van de basisschool of door de wens van de ouders. In het Regioplan-onderzoek vond 18 procent van de ouders dat de Cito-toets een te laag niveau had aangegeven. Daarvan had 28 procent gekozen voor een hoger niveau dan dat van de Cito-toets.

steeds belangrijker zijn gaan vinden. En het is met name hun stem die doorklinkt in de pers.

De toegenomen aandacht voor de toets hangt in de tweede plaats samen met de toegenomen concurrentie tussen scholen om leerlingen. Nederlandse ouders hebben sinds de onderwijspecificatie van 1917 de vrijheid gehad om te bepalen naar welke school zij hun kinderen zouden sturen. Tegenwoordig is de levensbeschouwelijke achtergrond van de school minder belangrijk geworden in die keuze. Ouders kiezen nu voor een school om andere redenen, en daarin speelt het begrip 'kwaliteit' een rol. Basisscholen moeten hun werkwijze en hun resultaten openbaar maken om ouders de mogelijkheid te geven de kwaliteit van de school vast te stellen. 'Objectieve' gegevens, waaronder de toetsuitslagen, zijn voor hen het gemakkelijkst te beoordelen. Scholen met een hoge gemiddelde Cito-score hebben daarmee een voorsprong in de concurrentie om de gunst van ouders.⁹ Met name in de Randstad en in andere stedelijke gebieden ontstaan scholen met een goede reputatie, die grote aantrekkingskracht uitoefenen op middenklasseouders die op zoek zijn naar een school die past bij hun onderwijsambities. De ideologie dat het een plicht is van ouders om actief naar de beste school te zoeken, die ook door het beleid wordt uitgedragen, draagt er zo toe bij dat de Cito-scores op schoolniveau voor basisscholen steeds meer gewicht krijgen.

Voor basisscholen is de uitslag van de toets bovendien belangrijk omdat zij zich in toenemende mate moeten verantwoorden voor hun prestaties jegens de overheid. Net als voor andere publieke diensten, zoals de politie, de rechterlijke macht en de zorgsector is *accountability* ook voor het onderwijs een belangrijke eis geworden. En omdat cijfermatige prestatie-indicatoren altijd meer overtuigingskracht hebben en eenvoudiger zijn te hanteren dan niet-kwantificeerbare gegevens, krijgen de in een getal uit te drukken resultaten al gauw de overhand in de beoordeling (vgl. De Bruijn 2004). De gemiddelde Cito-score per school is zo'n eenvoudig getal, waarmee de prestaties van scholen vastgesteld en onderling met elkaar vergeleken kunnen worden. De Onderwijsinspectie gebruikt deze scores als een van de aanwijzingen om de kwaliteit van scholen te meten en om veranderingen af te dwingen als de Cito-scores te laag zijn. En omdat de oordelen van de Inspectie openbaar zijn, gaan de Cito-scores ook in dit opzicht een rol spelen in de afwegingen van ouders.

9 Om hun concurrentiepositie te verbeteren proberen ook steeds meer scholen zich te profileren met bijzondere activiteiten, zoals veel aandacht voor bijvoorbeeld sport of muziek.

Maar niet alleen basisscholen, ook scholen voor voortgezet onderwijs moeten zich in het openbaar verantwoorden voor hun resultaten, bijvoorbeeld voor het aantal zittenblijvers en voor de eindexamenresultaten. Voor deze scholen kan het voordelig zijn om alleen die leerlingen te selecteren die een grote kans hebben de school met succes te doorlopen en om twijfelgevallen niet toe te laten. En hoewel het niet duidelijk is of de uitslag van de Cito-toets grotere voorspellende waarde heeft dan het oordeel van de leerkracht van de basisschool, is de Cito-score voor deze scholen een eenvoudig te hanteren aanwijzing of een bepaalde leerling het op hun school goed zal doen. Voor zowel ouders als basisscholen opnieuw een argument om veel gewicht aan de toets toe te kennen.

De vrijwel unanieme kritiek op het grote belang dat de Cito-toets heeft gekregen, heeft niet kunnen voorkomen dat de Cito-toets het eindexamen van de basisschool of het toelatingsexamen van het voortgezet onderwijs is geworden. In de figuratie die ouders, basisscholen, scholen voor voortgezet onderwijs en de overheid met elkaar vormen dwingt iedere partij vanuit zijn eigen belang de andere mee te doen aan een ontwikkeling waartegen zij allemaal gekant zeggen te zijn. In de berichtgeving in de pers over de Cito-toets komt deze figuratiedwang heel mooi tot uiting. In feite wijst iedereen het gebruik van de Cito-toets als beslissend selectiemiddel af. In het hele koor van ouders, leerkrachten, directeuren van basis- en middelbare scholen, deskundigen en lezers die in de kranten aan het woord komen, domineert de mening dat het advies van de basisschool meer zegt over de capaciteiten van kinderen dan de uitslag van de Cito-toets. Niettemin wint de Cito-toets aan invloed. In de concurrentie om de hoogste opleidingen, de meeste en de beste leerlingen oefenen alle partijen zodanige dwang op elkaar uit dat de Cito-score uiteindelijk toch de beslissende factor wordt.

Literatuur

- Bartels, A. (1963) *Een eeuw middelbaar onderwijs in Nederland 1863-1963*, Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Boes, Ad (2002) *Een streep door de eindtoets*, Valthe: Netwerk sovo.

10 Volgens critici van de Cito-toets voorspelt het oordeel van de basisschoolleerkracht beter dan de Cito-toets (Boes 2002), maar recent onafhankelijk onderzoek daarnaar is mij niet bekend.

- Bolkestein, G., e.a. (1935) *De aansluiting tussen lager en middelbaar onderwijs*, Groningen/Batavia: J.B. Wolters.
- Bronneman-Helmers, H.M. e.a. (2002) *Voortgezet onderwijs in de jaren negentig*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bruijn, Hans de (2004) 'Meetbaarheid en maakbaarheid. Over de perverse gevolgen van prestatiemeting', *Academische Boekengids*, 45: 9-11.
- Daalen, Rineke van & Ali de Regt (2003) 'Twintigste-eeuwse veranderingen in schoolse disciplineren: ruimte, tijd en beoordeling', in Jan C.C. Rupp & Wiel Veugelers (red.), *Moreel-politieke heroriëntatie in het onderwijs*, pp. 159-190, Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Elias, Ton (1963) *Van mammoet tot wet*, 's-Gravenhage:Pax.
- Groot, A.D. de (1966) *Vijven en zessen. Cijfers en beslissingen: het selectieproces in ons onderwijs*, Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Heek, F. van (1968) *Het verborgen talent. Milieu, schoolkeuze en schoolgeschiktheid*, Meppel: Boom.
- Jacobs, Mariël (1995) 'De toets of de mens. De schoolkeuze na de basisschool', *Vernieuwing. Tijdschrift voor onderwijs en opvoeding*, 4: 16-19.
- Kohnstam, Ph.A. (1928) *De aansluiting MO en LO en het toelatingsexamen*, Amersfoort: Patria.
- Kohnstamm, Ph. A. (1929) *Schoolcijfers en schoolgeschiktheid*, Groningen: J.B. Wolters.
- Luning Prak, J. (1932) *School, beroep en aanleg*, Groningen enz.: J.B. Wolters.
- Lussanet, Govert de (1984) 'Het gewoon lager onderwijs en de Lager Onderwijswet 1920', *De School Anno...*, Vereniging Vrienden van het Nationaal Onderwijsmuseum, nr. 20305.
- Poortvliet, Elleke (2000) 'De Cito-toets, een heilig middel?', *TooN*, 3 (2): 28-31.
- Révész, G. (1926) *De overgang van het lager naar het middelbaar onderwijs*.
- Révész, G. (1927) *De schifting der leerlingen van de middelbare scholen en de resultaten op de hogere burgerscholen*.
- Roels, F. & Joh. van der Spek (1920) *Handleiding voor psychologisch onderzoek op de school*, 's-Hertogenbosch: Malmberg.
- Rombouts, S. (1947) *Onderwijstests*, Tilburg: Drukkerij RK Jongerenweeshuis.
- Roosmalen, W.M.M. van (red.) (1977) *Beschrijving van de Nederlandstalige toetsen voor kleuteronderwijs en lager onderwijs*, Arnhem: Cito.
- Visser, Mart (2001) *Schoolkeuzeprocedure, kwaliteit en kwaliteitszorg*, Groningen: Rijksuniversiteit (dissertatie).
- Wesdorp, H. (red.) (1979) *Studietoetsen en hun effecten op het onderwijs*, 's Gravenhage: svo/Staatsuitgeverij.